

Egy erdélyi város zsidó (hit)közösségei

GIDÓ ATTILA

Két évtized. A kolozsvári zsidóság a két világháború között.

Kolozsvár, 2016. Erdélyi Múzeum-Egyesület, 356 p.

Nem csupán a könyv, hanem már annak a megjelenése sem mindennapi. Merthogy a szerző, Gidó Attila 2011-ben megvédett bölcsészdoktori (PhD) értekezése magyar nyelven íródott a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetemen (Universitatea Babeş-Bolyai), és 2014-ben egy korrigált szövegváltozatban román nyelven jelent meg, *Două decenii. Evreii din Cluj în perioada interbelică* (Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2014.) címmel. Ezt követte 2016-ban a magyar nyelvű monográfia, „amely [...] a román nyelvű változathoz képest teljesebbé és adatgazdagabbá vált.” (16. p.) A két világháború között játszódó történet nem csupán egy zsidó közösségtörténet, hanem sokkal inkább közösségek története, ugyanis „[a]z impériumváltás idején Kolozsváron [...] két, fejlett intézményhálával rendelkező, nagy hitközség (ortodox, neológ) és egy vallási és egyházi szempontból is a legalitás határán mozgó kisebb csoportosulás (szefárd) működött.” (189. p.) De alapvetően nem is csupán kisebbségtörténet, habár akként is olvasható, hanem Kolozsvár zsidó népességének története, „amelybe beletartoztak mind a magyar identitású zsidók (izraelita magyarok), mind a magukat etnikai értelemben is zsidónak tekintő polgárok.” (17. p.) A szociológiai és társadalomtörténeti megközelítés eredményesen lép túl az esemény- és politikátörténeti vizsgálatokon. Így merülhettek fel a monográfia alapvető kérdései: „[m]ilyen demográfiai és foglalkozásszerkezeti változásokon mentek keresztül ezek a statisztikailag izraelitaként vagy zsidó nemzetiségüként behatárolt »közösségek«, milyen identitásopciók kínáltak a Magyarországtól elszakadt zsidók számára, és hogyan intézményesült a zsidó életvilág?” (14. p.) Az identitástörténeti aspektus mindvégig felszínen tartása azonban némileg szélmalomharcnak tűnik, hiszen az identitás, legyen az egyéni vagy csoportos, olyan állandóan változó tényező, amely nem vész el, hanem folyamatosan (át)alakul.

A szerző – saját megfogalmazása szerint – abból a toposzból indult ki, „hogyan az első világháború után az erdélyi és így a kolozsvári zsidóság sorsa is, akár a többi, Magyarországtól elcsatolt terület zsidóságáé, jelentős fordulatot vett. [...] Az első világháború és az azt követő határváltozások új integrációs stratégiákat és új önazonosítási formák kialakítását eredményezték.” (17. p., 20. p.) A város pedig keretet adott ennek a vizsgálatnak. Ahol azonban szükséges volt, ott túllépett ezen a szerző, főként az esemény- és politikátörténeti kontextus ábrázolásakor. Éppen ezért a könyv egyfajta várostörténetként is értelmezhető, hiszen alapvetően a városi társadalom egy bizonyos szegmensének a vizsgálatát végezte el. Az elemzés nem csupán jelentős – főként magyar, román és angol nyelvű – könyvészeti kutatáson alapul, hanem számottevő levéltári forrásbázison is.

Kolozsváron „[a]z izraelita vallású lakosság 1850 és 1900 között megtízszereződött, de ha az 1850 és az 1941 közötti adatokat vesszük figyelembe, akkor harmincöt-szörös növekedést tapasztalhatunk.” Míg 1850-ben 479 főt regisztráltak izraelita felekezetüként, amely a város összlakosságának 2,7%-át tette ki, addig 1900-ban 4730 főt (9,6%), 1941-ben pedig 16763 főt (15,1%). (48–49. p.) Az ehhez hasonló mértékű zsidó népességnövekedés azonban „nem számított egyedinek, hiszen hasonló folyamatok mentek végbe Szatmárnémetiben, Marosvásárhelyen és kisebb mértékben Nagyváradon, valamint Aradon.” A szerző azonban megjegyezte, hogy „ez alatt az időszak alatt maguk a városok is hatalmas fejlődést éltek meg, és a keresztény vallású populáció számában is ugrás következett be.” Az izraelita felekezetű népességnövekedésnek az oka „az 1840-nel beinduló egyenjogúsítási folyamatokban és a zsidó népesség foglalkozásszerkezetében keresendő. Ettől az időponttól ugyanis, a magyarországi, majd 1851-től az erdélyi városokon történő letelepedés szabaddá válásával, egyre nagyobb arányban áramlottak be az ország városi településeire a zsidók. A főleg városi, polgári léthez köthető foglalkozásaiknak köszönhetően a korábbi rurális lakószervezetű izraelita népesség urbánussá vált.” (48. p.) A szerző a következőképpen fogalmazott a zsidó népesség migrációjával kapcsolatban: „A 20. század első évtizedeiben Kolozsváron élő zsidó népesség [...] több lépcsőben és generációkon átívelően érkezett. Előbb a vármegye falvaiba zajlottak a beköltözések, elsősorban északi irányból, de nagyon gyakran a szomszédos nyugati és keleti vármegyékből is. Majd ezt követően került sor a Kolozsváron való megtelepedésre, amely vagy a környező falvakból, vagy pedig vármegyén kívüli területekről történt.” (73. p.) Gidó Attila a zsidó népesség mobilitását az állampolgárságot felülvizsgáló román törvények (1924, 1938) következtében keletkezett iratok, az ún. állampolgársági listák alapján vizsgálta. A városi zsidó népesség településszerkezetére vonatkozóan megállapítható, hogy a 19. század derekáig „az erdélyi városokba érkező zsidók is először valamelyik városkapu környékén kerestek lakhelyet maguknak.” A 19. század közepén a városokba történő beköltözést engedélyező törvények (1840, 1851) hatására „indult meg a zsidó népesség beköltözése a városok belső területeire, elsősorban a piacterek környékére.” (76. p.) Ez a folyamat zajlott le Kolozsváron is. A város centrumában koncentrálnak a tömbök kialakulását nem csupán a jelentősebb útvonalak és a piac közelsége, hanem „az újabb érkezettek csoportazonosság alapján eldöntött lakókörnyezet-választása” is meghatározta. (77. p.) Ez a kijelentés azért is kiemelendő, mert a zsidó népesség mint társadalmi csoport nem feltétlenül egységes és „csoportazonos”, a városon belüli lakóhelyválasztást a vallási és kulturális különbségek is meghatározhatták. A két világháború között Kolozsváron élő zsidó népesség településszerkezetére vonatkozóan a szerző retrospektív módon használta a deportált személyek ingatlanairól készített nyilvántartást (1944–1946), amely alapján azt „nagy biztonsággal” térképre is tudta vetíteni. (80. p.)

A zsidó népesség rétegződését és foglalkozásszerkezetét a történeti diskurzusban használt „csonka társadalom” kifejezéssel írta le a szerző. A fogalomhasználattal kapcsolatban azonban megjegyezte: „felmerülhet a kérdés, hogy tekinthető-e társadalom-

nak, és mint ilyen, önálló elemzési kategóriának az erdélyi/kolozsvári zsidóság, még akkor is, ha az 1930-as népszámlálás során önálló etnikai kategóriaként szerepeltek? Hiszen ellentétben a nemzeti kisebbségekkel, mint amilyenek a magyarok vagy a szászok voltak, csak egy részük, pontosabban a cionisták, gondolkodtak úgy a zsidóságról mint különálló (m megszervezendő) társadalomról.” [Kiemelés az eredeti szövegben.] (81. p.) A rétegszerkezeti mutatók három gazdasági szektorban (kereskedelem, ipar és szabadfoglalkozás) jeleznek a zsidó népességén belül felülreprezentációt. „[E]z a három szektor a kolozsvári zsidó lakosság 85%-át fedte le, amely tipikusan csonka társadalomszerkezeti felépítést jelez.” (88. p.)

A hatalom és a városban élő zsidó népesség viszonyával kapcsolatban a következő kérdésekre kereste a választ a szerző: „[h]ogyan érvényesültek helyi szinten a romániai zsidóság jogi helyzetét meghatározó törvények, rendeletek? Milyen konkrét formái jelentkeztek a társadalmi antiszemitizmusnak? Milyen reakciót váltottak ki a zsidó közösségben az antiszemitizmus társadalmi formái?” (135. p.) A szerző azonban annak ellenére eseménytörténeti szempontból ábrázolta az 1922–1927 között lezajlott, és főként egyetemi hallgatók részvételével végbement zavargásokat, hogy megjegyezte: „A két világháború közötti romániai antiszemitizmus meghatározó megnyilvánulási formáját képezte az egyetemi diákság mozgalma a *numerus clausus* bevezetése érdekében. Követeléseiket több, az oktatással és szociális problémákkal kapcsolatos elvárással kötötték össze, amelyek révén mozgalmuk általánosabb színezetet nyert. A zsidó egyetemisták megverése, a kirekesztésüket célzó törekvések és az utcai verekedések háttérben – régióként változó – társadalmi okok húzódtak meg.” [Kiemelés az eredeti szövegben.] (167. p.) Az eseményeknek jelentős sajtóvisszhangja volt, és nem csupán a lokális zsidó közösségekben váltott ki reakciót. Ezt mutatja az 1928. január 14-ei *Zalai Közlöny*ben megjelent újságcikk is: „A nagykanizsai zsidó hitközség, amely kezdettől fogva mély-séges együttérzéssel és hazafias fájdalommal kísérte az erdélyi gyászos eseményeket, a templomok és kegyeszeiknek meggyalázását, – elhatározta, hogy a birtokában levő 15 tórából egyet a meggyalázott és kifosztott nagyváradi templomnak, a másikat a kolozsvári templomnak enged át. Miután nincs módjában azokat megfelelően átadni, a két tórát Budapestre küldik, ahonnan a többi kifosztott erdélyi zsidótemplomok részére szánt tórákkal együtt el fogják vinni Erdélybe.”¹

Gidó Attila az antiszemitizmus megnyilvánulási formáinak ábrázolása után tért rá a zsidó (hit)közösségek belső szerkezetének és intézményrendszerének bemutatására, amely azonban felveti a kérdést a monográfia szerkezetével kapcsolatban: nem lett volna-e célravezetőbb megoldás, ha az ábrázolás nem kívülről halad befelé, hanem éppen fordítva? Merthogy a vizsgált téma, vagy a szerző megfogalmazásával élve a „zsidó életvilág” csupán a könyv második felében jelenik meg. Máshonnan nézve azonban éppen az emelendő ki, hogy nem csupán önmagában a zsidó (hit)közösségeket (mint entitásokat) vizsgálta, hanem mindezt a városi tér és társadalom részeként mutatta be.

1 A nagykanizsai zsidóhitközség a nagyváradi és kolozsvári templom részére egy-egy tórát enged át. *Zalai Közlöny*, 1928. január 14. 3. p.

Mindent egybevetve a könyv, a szerzői szándékkal egyetértve, „nem csak helytörténeti vonatkozásban hoz újat, hanem a magyar zsidóságtörténet-írás számára kiegészítő funkciót is betölt.” (14. p.) A két világháború közötti kolozsvári zsidó népességről szóló, alapvetően szociológiai és társadalomtörténeti monográfiák (ide sorolva a 2014-es román nyelvű kiadást is) hozzájárulnak ahhoz, hogy a vizsgált, hiánypótló tematika nem csupán a magyar, hanem a román nyelvű olvasóközönség számára is elérhetővé vált. Ez pedig kifejezetten fontos egy többnyelvű város esetében.

Tamás Máté